
MIĘDZYNARODOWY SCENARIUSZ LEKCJI

Rola społeczeństwa obywatelskiego w demokratycznej transformacji.

Przykłady z Bułgarii, Niemiec, Polski, Litwy i Ukrainy.

Autorzy: Alicja Pacewicz, Olena Pravylo, Leonie Sichtermann, Louisa Slavkova, Giedrė Tumosaitė

I.	INFORMACJA DLA NAUCZYCIELA	2
II.	PRZEBIEG ZAJĘĆ.....	3
III.	TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE	
	a. Kluczowe pojęcia	10
	b. Przykłady niedawnych działań społeczności obywatelskich.....	11
	c. Dziedzictwa 1989: mity i realia społeczeństwa obywatelskiego.....	14
IV.	KARTA PRACY.....	17
V.	ZESTAWY ZDJĘĆ	18
	a. Zestaw 1.....	18
	b. Zestaw 2.....	20
VI.	CYTATY 1.....	23
VII.	CYTATY 2.....	25
VIII.	CYTATY 3.....	27
IX.	SLAJD.....	30
X.	PRZEMÓWIENIE.....	33

I. INFORMACJA DLA NAUCZYCIELA

Czas realizacji _____ 170 min.

Krótki opis lekcji _____ Lekcja daje roboczą definicję społeczeństwa obywatelskiego i jego roli w zdrowej demokracji. Scenariusz skupia się na trzech filarach: 1) społeczeństwo obywatelskie w czasach totalitarnego reżimu, 2) społeczeństwo obywatelskie i jego rola w procesie zmiany - koniec totalitarnego reżimu/początek procesu przechodzenia na ustrój demokratyczny, 3) społeczeństwo obywatelskie dziś i jego znaczenie dla odpornej demokracji.

Cele _____

- Uczeń opisuje rolę społeczeństwa obywatelskiego.
- Uczeń posiada zdolność porównywania różnych ruchów społeczeństwa obywatelskiego przed, w trakcie i po procesie przechodzenia na ustrój demokratyczny.
- Uczeń będzie w stanie zidentyfikować obecne wyzwania i szanse stojące przed społeczeństwem obywatelskim na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym.

Kluczowe pytanie _____

1. Czy społeczeństwo obywatelskie może istnieć w totalitarnym reżimie? Jeśli tak, to jak?
2. Jaką rolę odgrywa społeczeństwo obywatelskie w czasach przejścia na ustrój demokratyczny?
3. Dlaczego społeczeństwo obywatelskie jest ważne dla funkcjonującej demokracji?

Przed zajęciami _____ Poproś uczniów, aby w ramach przygotowania do zajęć wykonali w domu zadania z **KARTA PRACY**.

Analiza cytatów – Kto reprezentuje społeczeństwo obywatelskie w totalitarnym reżimie?

CEL: Zdobycie podstawowego rozumienia tego, kto reprezentuje społeczeństwo obywatelskie w totalitarnym reżimie i jakie przyjmuje ono formy. Zrozumienie różnicy pomiędzy prawdziwym społeczeństwem obywatelskim, a tym organizowanym przez państwo.

OPIS: Poproś uczniów o wysłuchanie lub przeczytanie cytatów i odpowiedź na pytania.

Wstęp _____ **Dlaczego warto skupić się na społeczeństwie obywatelskim?**

Pogląd, że dynamiczne, aktywne i niezależne społeczeństwo obywatelskie jest kluczowe dla zdrowia każdej demokracji nabrał rozpędu w ciągu ostatniego stulecia, zwłaszcza po upadku Muru Berlińskiego i upadku komunizmu w Europie Wschodniej.

Kluczową cechą totalitarnych reżimów takich jak Bułgaria, Litwa, Polska czy Ukraina przed rokiem 1989/91 było to, że władza miała absolutną kontrolę nad każdą sferą życia ludzkiego, nie pozostawiając prawie żadnej przestrzeni na inicjatywę lub organizację ludzi poza strukturami władzy. Tak właśnie wygląda

sytuacja w przypadku ekstremalnych form totalitaryzmu, ale różne subkultury, ruchy podziemne oraz, prędzej czy później, formy protestu i nieposłuszeństwa obywatelskiego wyłaniają się nawet pod naciskiem najbardziej opresyjnych reżimów.

Mające miejsce w ostatnim czasie na całym świecie ataki na organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które krytykują rządy swoich państw lub potępiają nadużycia władzy pokazują, że niedemokratyczni przywódcy postrzegają społeczeństwo obywatelskie jako zagrożenie dla swojego istnienia. Uważamy za ważne zwrócenie uwagi na to, jaką siłą sprawczą mają obywatele i społeczeństwa obywatelskie by doprowadzać do zmian i pomagać demokracji kwitnąć. Dlatego właśnie zdecydowaliśmy się stworzyć materiały edukacyjne skoncentrowane na historycznej roli społeczeństwa obywatelskiego w procesie przechodzenia na ustrój demokratyczny w postkomunistycznych krajach Europy Wschodniej. Plan lekcji podzielony jest na trzy działy: dział I skupia się na społeczeństwie obywatelskim przed 1989/91 w komunistycznej Europie; dział II dotyczy społeczeństwa obywatelskiego w czasach przemiany po 1989/91; dział III przygląda się społeczeństwu obywatelskiemu dziś i temu, dlaczego zaangażowanie jest ważne.

*Materiały*_____

- karteczki samoprzylepne,
- tablica,
- flamastry,
- wydrukowane materiały,
- ekran i projektor,
- komputer i internet,

II. PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Społeczeństwo obywatelskie przed 1989/91 w komunistycznej Europie.

Aktywność 1: Główni uczestnicy społeczeństwa obywatelskiego i jego funkcja (25 min.)

CEL: Zdobycie wiedzy na temat tego, kim są główni uczestnicy społeczeństwa obywatelskiego pod rządami opresyjnego reżimu (różnice w porównaniu z demokracją) i jaka jest funkcja (konfrontacja i opór, a nie współpraca) społeczeństwa obywatelskiego. Zrozumienie jakie są różnice w porównaniu z demokracją.

OPIS: Podziel klasę na grupy i zapewnij każdej grupie markery, papier (w innym kolorze dla każdej grupy) i zestaw zdjęć (patrz: [ZESTAWY ZDJĘĆ](#)). Poproś uczniów o to, by spędzili 5 minut oglądając zdjęcia i opisując to, co widzą. Po upływie czasu, rozdaj drugi zestaw zdjęć (patrz: [ZESTAWY ZDJĘĆ](#)). Zdjęcia przedstawiają różnych uczestników społeczeństwa obywatelskiego z różnych państw (Bułgaria, Niemcy, Litwa i Ukraina). Zestaw I przedstawia „fałszywe” społeczeństwo obywatelskie zorganizowane przez reżim, zestaw II przedstawia prawdziwe społeczeństwo obywatelskie i protesty.

Niech każda grupa wyznaczy osobę, która sporządzi notatki i przedstawi wyniki pracy grupy. Uczniowie powinni odpowiedzieć na następujące pytania:

- Co widzicie na zdjęciach? Podajcie jak najwięcej szczegółów (kraj, miasto, rok, wydarzenie, uczestnicy itp.).
- Co robią osoby na zdjęciach? Jak wyglądają? Czy są przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego?
- Odnieście zdjęcia do pracy domowej i opiszcie, które zdjęcia przedstawiają prawdziwe społeczeństwo obywatelskie, a które nie i dlaczego. Opiszcie cechy charakterystyczne obu. Użyjcie karteczek samoprzylepnych w dwóch różnych kolorach.

Następnie poproś osoby robiące notatki o umieszczenie na tablicy następujących zbiorów informacji:

- Kim byli przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego przed 1989/91?
- Jak byli zorganizowani?
- Jakie podejmowali działania?

Zakończ pracę w grupach i zbierz uczniów razem. Najpierw poproś osoby, które sporządzały notatki o opisanie, co grupa zaobserwowała na zbiorze zdjęć I oraz II. Następnie umieść karteczki samoprzylepne na tablicy. Podsumuj cechy obu zbiorów.

Aktywność 2: Analiza cytatów – Co nastąpiło pierwsze: społeczeństwo obywatelskie czy koniec reżimu totalitarnego? (15 min.)

CEL: Poznanie represyjnego aparatu reżimu komunistycznego i sposobów w jaki uniemożliwiał on powstanie społeczeństwa obywatelskiego.

OPIS: Przedstaw uczniom różne cytaty (patrz: [CYTATY 1](#)) które ilustrują represyjny charakter reżimów totalitarnych w Europie Wschodniej i omów następujące pytania:

- Jak na życie codzienne wpływa represyjny reżim?
- W jaki sposób prawdziwe społeczeństwo obywatelskie może ewoluować/organizować się pod represyjnym reżimem? Na podstawie analizy różnych kontekstów przedstawionych w cytatach, opisz okoliczności.
Przykładowa odpowiedź: Reżim Polski nie był aż tak represyjny jak bułgarski. Dlatego ruch oporu/społeczeństwo obywatelskie w Polsce mógł powstać łatwiej niż w Bułgarii... - im bardziej represyjny reżim, tym mniej silne, a przez to mniej wpływowe może być społeczeństwo obywatelskie.
- Czy społeczeństwo obywatelskie może obalić reżim totalitarny?
Odpowiedź: tak i nie. Im słabszy reżim, tym silniejsze może być społeczeństwo obywatelskie i na odwrót.

Aktywność 3: Podsumowanie i praca domowa (5 min.)

CEL: Pogłębienie zrozumienia form aktywności obywatelskiej dostępnych w reżimie totalitarnym oraz głównych cech społeczeństwa obywatelskiego przed 1989 rokiem.

OPIS: Podsumuj i powtórz główne zagadnienia omawiane w Dziale I. Są to:

- Formy, ukształtowanie i funkcje (konfrontacja i opór zamiast współpracy) społeczeństwa obywatelskiego w represyjnym reżimie w porównaniu do demokracji (dodatkowe informacje patrz: **TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE**).
- W jaki sposób ludzie organizowali działania protestacyjne w reżimie totalitarnym i wyzwania z którymi się mierzyli.
- Rozumienie, że liczą się działania jednostki, ale również istotne są światowe wydarzenia (np. Pierestrojka).

2. Społeczeństwo obywatelskie w czasach przemiany.

Aktywność 1: Transformacja 1989: od ... do...? (15 min.)

POCZĄTEK LEKCJI: Podsumuj to, co zostało powiedziane w Dziale I na temat społeczeństwa obywatelskiego. Wyjaśnij, że ta część będzie się skupiała na roli społeczeństwa obywatelskiego w procesie zmiany w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 i upadku totalitarnych reżimów.

CEL: Utrwalenie wiedzy i wniosków z poprzedniego działu. Refleksja nad powodami, dla których ludzie dołączali do ruchów społecznych i protestów na początku lat 90.

OPIS: Każdy uczeń otrzymuje jeden cytat (patrz: **CYTATY 1**). Poproś uczniów, aby przeczytali otrzymany materiał i samodzielnie, własnymi słowami zapisali 1-2 powody które przyczyniły się do rozpoczęcia masowych zmian w krajach centralnej i wschodniej Europy w 1989r. Następnie podziel uczniów na grupy zgodnie z cytatami, które otrzymali (około 4– 5 uczniów na grupę). Poproś uczniów o to, żeby przedyskutowali i uzgodnili 1 lub 2 powody, które przedstawia reszcie klasy. Każda grupa wyznacza osobę, która będzie sporządzać notatki i przedstawi wnioski grupy reszcie klasy. Przedstawiciele (osoba sporządzająca notatki) każdej z grup przedstawiają wnioski swojej grupy, pokrótce je uzasadniając. Pozostałe grupy mają chwilę na to, by zareagować. Zakończ dyskusję, udziel informacji zwrotnej.

Aktywność 2: Triumf społeczeństwa obywatelskiego (15 min.)

CEL: Zrozumienie jaką rolę odgrywało społeczeństwo obywatelskie na początku procesu transformacji oraz tego, jak przyczyniło się do zmian. Zrozumienie różnorodności i wyjątkowości sytuacji oraz doświadczeń każdego państwa.

OPIS: Pokaż uczniom film stworzony przez Radio Wolna Europa. Ponieważ uczniowie pracują już w grupach, poproś każdą z grup o wymyślenie własnego tytułu dla nagrania. Poproś 3 grupy o przedstawienie swojego tytułu i wyjaśnienie, dlaczego taki wybrały. Zbierz informacje zwrotną od pozostałych grup. Wybierz jedno z następujących pytań do dyskusji z uczniami:

Film: Koniec komunizmu: Jak rok 1989 zmienił Europę (Czas trwania: 3:44)

<https://www.youtube.com/watch?v=IKXjIZKPJmA>

- Dlaczego często używa się określenia “efekt domina” w odniesieniu do wydarzeń z 1989 w krajach postkomunistycznych i postradzieckich?
- Jak możemy zdefiniować rolę społeczeństwa obywatelskiego w wydarzeniach 1989?

Aktywność 3: Społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Europie: osłabienie czy wzmocnienie? (15 min.)

CEL: Poznanie różnych perspektyw na rolę społeczeństwa obywatelskiego w okresie transformacji i zrozumienie argumentów, które kryją się za nimi.

OPIS: Poproś uczniów o przeczytanie cytatów i indywidualną refleksję nad nimi (patrz: **CYTATY 2** – możesz wybrać 2-3 cytaty, które ilustrują różne perspektywy).

Na ekranie pokaż wypowiedź Ralfa Dahrendorfa, byłego komisarza europejskiego, autora „Rozważań nad rewolucją w Europie”, wygłoszoną tuż po rewolucjach w 1989 roku:

„Stworzenie nowych instytucji politycznych, napisanie konstytucji i ordynacji wyborczej zajmuje pół roku. Stworzenie połowicznie opłacalnej gospodarki może zająć sześć lat. Stworzenie społeczeństwa obywatelskiego zajmie prawdopodobnie sześćdziesiąt lat”.

Poinstruuuj uczniów, aby powiązali tę wypowiedź z argumentami podanymi w cytatach i poproś ich, aby zapisali „tak” lub „nie” – w zależności od tego, czy zgadzają się z tym stwierdzeniem, czy nie (Uwaga: poproś ich o zapisanie pełnych słów, a nie + lub -).

Poproś uczniów o ustawienie się w dwóch rzędach naprzeciw siebie na podstawie ich odpowiedzi. Główną zasadą debaty jest – „głosujmy nogami” (uczniowie mogą w każdej chwili zmienić stronę, jeżeli przekonają ich argumenty drugiej grupy). Mniejsza grupa rozpoczyna od swoich argumentów. Zakończ dyskusję, gdy osiągnięta zostanie wyraźna większość.

Aktywność 4: Inspiracja dla następnego pokolenia (10 min.)

CEL: Zdefiniowanie i porównanie przyczyn i roli społeczeństwa obywatelskiego w wydarzeniach, które dzieli 30 lat.

OPIS: Poproś uczniów o obejrzenie 2 krótkich filmików. Wyjaśnij uczniom, co widzą na filmikach. Podaj jak najwięcej szczegółów (kraje, lata, wydarzenia, uczestnicy itp.). Poproś uczniów o zidentyfikowanie podobieństw pomiędzy wszystkimi trzema wydarzeniami (np. przyczyny/cele, zaangażowanie, emocje itp.). Zapisz je na tablicy/ekranie. Podsumuj dyskusję nawiązując do następnego działu o społeczeństwie obywatelskim dziś.

Filmik 1: <https://www.youtube.com/watch?v=cAll9jdqo20> (Hong Kong Ludzki Łańcuch w 2019 oraz Bałtycki łańcuch w 1989, 1:32)

Filmik 2: <https://www.youtube.com/watch?v=aVJxvvg759s> (Szlak Wolności w 2020, 1:25)

Dodatkowe źródła:

https://www.youtube.com/watch?v=o1L_trKFPxE (Hong Kong Ludzki Łańcuch, 0:37)

<https://www.youtube.com/watch?v=szNTppbgxGI> (Szlak Wolności w 2020, 1:55)

3. Społeczeństwo obywatelskie dziś. Po co się angażować?

Aktywność 1: Wyobraź sobie, że żyjesz w państwie, w którym nie wolno ci założyć organizacji pozarządowej lub zorganizować demonstracji. (15 min.)

CEL: wyobrażenie sobie systemu politycznego, w którym społeczeństwo obywatelskie nie istnieje, jest zakazane lub represjonowane oraz ocenienie negatywnych skutków dla demokracji i społeczeństwa.

OPIS: Odwołując się do poprzednich aktywności, zapytaj uczniów jak ich zdaniem wyglądałoby teraz życie w ich kraju, gdyby 30 lat temu społeczeństwo obywatelskie nie ruszyło na ulice protestując przeciwko komunistycznemu reżimowi? W których państwach na świecie panuje nadal reżim totalitarny i jak wygląda tam życie publiczne? Jeśli uczniom brakuje wiedzy, poproś ich o znalezienie w Internecie informacji na temat sytuacji społeczeństwa obywatelskiego w krajach takich jak Kuba i Korea Północna, lub pobieżnie przedstaw im te sytuacje. Wyjaśnij im, że również w innych miejscach na świecie, na przykład w Turcji, Syrii, Chinach, Hong Kongu i Nikaragui, prawa obywatelskie są systematycznie ograniczane a ruchy i organizacje społeczne represjonowane. Możesz odwołać się również do sytuacji politycznej na Białorusi i brutalnych represji wobec ruchów obywatelskich po sfałszowanych wyborach w 2020. (Artykuł: Zgłębianie społeczeństwa obywatelskiego na Białorusi - <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/exploring-belarusian-civil-society/>)

Teraz poproś uczniów by wyobrazili sobie jak wyglądałoby ich życie w kraju, w którym obywatele nie mają praw politycznych, nie mogą się zrzeszać, nie mogą swobodnie wyrażać swoich poglądów i działać bez pozwolenia władz. Poproś ich o to, by przypomnieli sobie tytuły książek lub filmów które osadzone są w takich realiach (zobacz artykuł: Zgłębianie społeczeństwa obywatelskiego na Białorusi -

<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/exploring-belarusian-civil-society/> by znaleźć przykłady).

Zwróć uwagę na to, że wiele współczesnych seriali, zwłaszcza politycznych i science fiction, również przedstawia upadek demokracji i narodziny totalitarnych systemów, w których obywatele tracą swoje polityczne i osobiste prawa i swobody. Taki świat przedstawiony jest na przykład w brytyjskim serialu „Rok za rokiem” (Możecie obejrzeć zwiastun serialu)

Filmy na temat społeczeństw totalitarnych – <https://mubi.com/lists/films-about-totalitarian-societies-dystopia>

Przewodnik po Dystopii: ROK ZA ROKIEM - https://www.youtube.com/watch?v=F_nY-Xi9xm0&list=RDCMUckUm503onGg3NatpBtTWHkQ&start_radio=1&t=71s

Poproś wszystkich by na chwilę wyobrazili sobie, że także w waszym kraju demokracja konstytucyjna zaczyna powoli podupadać, a władze zaczynają wprowadzać zakazy zrzeszania się lub zgromadzeń publicznych. Pytania do dyskusji:

- Jakie uczucia budzi w uczniach taka wizja?
- Co mogą zrobić w takiej sytuacji obywatele?
- Co uważasz, że zrobiłaby większość ludzi?
- Jak myślisz, że ty byś się zachował/a?
- Jakie mogłyby być konsekwencje takiego zachowania?

Uwaga: Możesz zasugerować, aby uczniowie odpowiedzieli na te pytania korzystając z np. Mentimeter (<https://www.mentimeter.com/features/word-cloud>) lub podobnego wirtualnego narzędzia.

Aktywność 2: Na czym naprawdę zależy organizacjom społeczeństwa obywatelskiego? W jakich dziedzinach życia są one aktywne w naszym kraju i na świecie? (10 min.)

CEL: zarysowanie ogólnego szkicu różnorodnych dziedzin, w których działają organizacje społeczeństwa obywatelskiego.

OPIS: Wyświetl **SLAJD** z materiałami ilustrującymi różne dziedziny działalności organizacji społecznych. Poproś uczniów, aby spróbowali zgadnąć, do jakich działań odnosi się każda ilustracja. Wyjaśnij, że ilustracja w Dolnym lewym rogu to hasztag kampanii „Organizacje społeczne. To działa!” promującej działalność organizacji pozarządowych w Polsce i budującej świadomość tego z jak wieloma problemami życia społecznego, politycznego i kulturowego walczą one na co dzień (kategorie przedstawione na ilustracji odpowiadają działaniom organizacji i ruchów społecznych w większości krajów).

Poproś uczniów o zilustrowanie różnych dziedzin działań przykładami z ich własnego miasta lub kraju. Sprawdź też czy uczniowie chcieliby dodać jakieś inne dziedziny życia lub problemy, z którymi radzi sobie znana im organizacja. Dopasuj je do wymienionych kategorii lub, jeśli to konieczne, stwórz nową.

Jeśli uczniowie nie odniosą się w żaden sposób do pandemii, zwróć uwagę na to, że koronawirus okazał się być trudnym sprawdzianem dla praw człowieka i obywatela, wartości demokratycznych i praworządności na całym świecie oraz, że prawie wszędzie organizacje społeczeństwa obywatelskiego odegrały w trakcie pandemii ważną rolę. Będą one też kluczowymi graczami podczas budowania odporności i powrotu do normalności w nadchodzących latach.

Aktywność 3: Studium przypadków z naszych krajów (20 min.)

CEL: Analiza przykładu działań społeczeństwa obywatelskiego ze zwróceniem szczególnej uwagi na ruchy emancypacyjne/walczące o równouprawnienie (patrz *Przykłady niedawnych działań społeczności obywatelskich z Bułgarii, Litwy, Polski i Ukrainy* w **TREŚCI UZUPEŁNIAJĄCE**), refleksja nad rolą postępowych idei w społeczeństwach postkomunistycznych.

OPIS: Postaw teraz klasie otwarte pytanie o to, dlaczego w krajach postkomunistycznych aktywne obywatelstwo jest słabsze niż w krajach z długoletnią tradycją demokratyczną. Czego może to być skutkiem? Członkostwo w stowarzyszeniach nie jest tu powszechne, czasem jest nawet elitarne i dopiero ostatnio stało się elementem kultury politycznej. W dzisiejszych czasach media społecznościowe ułatwiają komunikację i interakcję pomiędzy obywatelami, ale nadal odgrywają tę rolę w niewystarczającym stopniu.

Poproś uczniów o podanie paru przykładów działań obywatelskich, w tym protestów, z ostatniego czasu.

Wybierz przykład ruchu obywatelskiego w waszym kraju dotyczącego równouprawnienia (np. kobiet, grup mniejszościowych) lub innych postępowych idei (np. ekologii, zmian klimatycznych). Na podstawie wiedzy, którą uczniowie już posiadają i informacji znalezionych w sieci, przeanalizujcie wybrany ruch korzystając z następujących pytań: a) czego dotyczył, b) co było jego przyczyną, c) kim byli jego przywódcy, d) jakie są efekty protestów, kampanii społecznych i innych działań? Nauczyciel może też zaproponować analizę ruchu obywatelskiego z innego kraju, np. protestów zorganizowanych w Polsce na jesieni 2020 przez Ogólnopolski Strajk Kobiet.

W ramach analizy wybranego przypadku, poproś uczniów, żeby zastanowili się nad jednym ważnym pytaniem, które chcieliby zadać osobie, która brała udział w tych działaniach. Uczniowie mogą podzielić się swoimi pomysłami na pytania, a kilku wolontariuszy może później wybrać parę z nich, zredagować je i rzeczywiście wysłać je działaczom poprzez media społecznościowe. Jeśli nauczyciel gotowy jest poświęcić więcej czasu na temat społeczeństwa obywatelskiego, może też pozwolić uczniom zaprosić takie osoby do udziału w zajęciach (np. online). W ramach dodatkowego zadania, chętni mogą przeprowadzić z działaczami wywiady twarzą w twarz.

Zastanówcie się wspólnie czy organizacje i ruchy przeciwstawiające się powszechnie akceptowanemu porządkowi politycznemu, społecznemu lub kulturowemu odgrywają pozytywną rolę w demokracji i społeczeństwie czy tylko zakłócają porządek społeczny (lub co najmniej ruch uliczny...). Dlaczego nowe ruchy społeczne budzą takie emocje w tradycjonalistycznych społeczeństwach? Czy rządy indywidualnych państw lub władze Unii Europejskiej powinny wspierać takie ruchy społeczne?

Aktywność 4: Dlaczego potrzebujemy społeczeństwa obywatelskiego? Jakie są jego funkcje w naszym kraju? Czy demokracja może przeżyć bez społeczeństwa obywatelskiego? (15 min.)

CEL: Zbadanie potencjalnych funkcji społeczeństwa obywatelskiego i jego instytucji w kontekście demokracji w naszym kraju.

OPIS: Na tablicy zapisz pytanie: dlaczego potrzebujemy społeczeństwa obywatelskiego? Poproś uczniów by pracując w 3. lub 4. osobowych zespołach porozmawiali przez chwilę na temat funkcji organizacji, działań i wpływu społeczeństwa obywatelskiego w państwach demokratycznych lub państwach na drodze do demokracji. Następnie daj uczniom do przeczytania przemówienie, które Larry Diamond wygłosił na spotkaniu liderów „*Co społeczeństwo obywatelskie może zrobić by rozwinąć demokrację?*” (patrz: **PRZEMÓWIENIE**) i poproś ich by wspólnie stworzyli listę cech, które autor wymienia. Porównaj listy stworzone przez wszystkie zespoły czy te funkcje są również ważne w naszym kraju—dzisiaj i w przyszłości?

Aktywność 5: Pomysły na to jak uczniowie mogą angażować się w działania społeczeństwa obywatelskiego lub ustalenie ich własnych powiązań czy działań— praca w grupach. (20 min.)

CEL: zmotywowanie uczniów do stworzenia własnych pomysłów na projekty i aktywne zaangażowanie się w społeczeństwo obywatelskie.

OPIS: Zapytaj uczniów o organizacje społeczne, do których należeli lub na których działaniach skorzystali w przeszłości— oni sami, ich przyjaciele, rodzina lub szkoła. Wyjaśnij, że scenariusze zostały stworzone przez organizacje pozarządowe z 7 krajów uczestniczących we wspólnym programie edukacyjnym Transition Dialogue (możesz pokazać stronę programu <https://www.austausch.org/transition-dialogue-3734/> lub konto na Facebook programu w waszym kraju.)

Teraz zaproponuj by wszyscy zastanowili się przez chwilę nad tym, jakie rodzaje działań są im najbliższe i w co chcieliby się zaangażować w nadchodzących tygodniach czy miesiącach. Poproś wszystkich o spisanie swoich pomysłów na jednej lub dwóch karteczkach, a następnie przyklej je na tablicy i pogrupuj podobne pomysły razem

(ta sama aktywność może być przeprowadzona z wykorzystaniem tablicy interaktywnej albo cyfrowego narzędzia takiego jak Jamboard <https://jamboard.google.com/>).

Podziel uczniów na małe zespoły na podstawie ich zainteresowania podobnymi tematami i poproś ich, by razem zastanowili się, jakie kroki powinni podjąć teraz by faktycznie zaangażować się w inicjatywy społeczne w ich wybranej dziedzinie. Zachęcaj uczniów do współpracy w tej grupie również po lekcjach – zaproponuj, by każdy uczeń podjął się małego zadania np. poszukania w internecie danych kontaktowych lokalnych organizacji czy działaczy, poszukania informacji na temat obecnych lub planowanych działań i sprawdzenia na jakich zasadach młodzi ludzie mogą w nich uczestniczyć. Wyjaśnij, że mogą też zaplanować swoje własne działania społeczne (lub nawet stworzyć stowarzyszenie) dotyczące tego co ich interesuje – na przykład praw uczniów, ochrony drzew, opieki nad bezdomnymi zwierzętami z ich okolicy.

Zwróć uwagę na to, że problemy, z którymi uczniowie chcą walczyć dotyczą nie tylko ich lokalnej społeczności, ale często również całego kraju a nawet Europy czy świata (np. klimat, środowisko, wykluczenie, nierówności społeczne i ksenofobia). Zatem uczniowie mogą również zaplanować zaangażowanie się w szersze inicjatywy – np. kampanię lub działanie prowadzone w skali Europejskiej czy nawet światowej (takie jak młodzieżowy ruch klimatyczny – <https://fridaysforfuture.org/>). Wspomnij o wolontariacie – o specjalnych portalach, na których można znaleźć takie oferty – w Europie wiele ofert można znaleźć na stronie https://europa.eu/youth/go-abroad/volunteering/opportunities_en.

PODSUMOWANIE

Poproś uczniów o spisanie jednej myśli i jednego pytania, które przysły im do głowy podczas lekcji i umieść ich odpowiedzi w widocznym miejscu. Przeczytaj je uważnie i wykorzystaj jako informację zwrotną i materiał pomocniczy do dalszej pracy z klasą.

Kluczowe pojęcia

Społeczeństwo obywatelskie: „Termin „społeczeństwo obywatelskie” odnosi się do wszystkich form działalności społecznej podejmowanych przez pojedyncze osoby lub grupy niezwiązane z państwem i niezarządzane przez to państwo.”¹

Organizacje społeczeństwa obywatelskiego (CSOs): „Organizacja społeczeństwa obywatelskiego stanowi strukturę organizacyjną, której członkowie kierują się interesem ogólnym przy wykorzystaniu procesu demokratycznego, Pełni ona rolę mediacyjną między organami publicznymi a obywatelami. Przykłady takich organizacji obejmują: partnerów społecznych (związki zawodowe i federacje pracodawców), organizacje pozarządowe (np. zajmujące się ochroną środowiska i konsumentów), organizacje lokalne (np. stowarzyszenia młodzieżowe lub stowarzyszenia rodzin). Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny reprezentuje społeczeństwo obywatelskie na szczeblu unijnym.”²

Organizacje pozarządowe (NGOs): Społeczeństwo obywatelskie jest czasem mylone z organizacjami pozarządowymi. Organizacje pozarządowe (NGO) to jednostki prawne regulowane przez prawo dotyczące organizacji non-profit w danym kraju. Są niezależne od rządu i sektora prywatnego i nie działają dla zysku; kierują nimi pewne cele i wartości, które określone są w ich statutach. Takim celem może być wspieranie całego społeczeństwa lub niektórych grup społecznych (rodziców, dzieci, artystów, mniejszościowych, dziennikarzy, itp.).

Aktywne obywatelstwo: „Aktywne obywatelstwo oznacza ludzi angażujących się w swoje społeczności i demokrację na wszystkich poziomach od lokalnego po krajowy i globalny. Aktywny obywatel podejmuje wysiłki, aby poprawić jakość życia w danej społeczności poprzez polityczne i niepolityczne działania, rozwijając przy tym swoją wiedzę, umiejętności, wartości i motywację by pracować nad zmianą na lepsze.”³

Totalitaryzm: „Totalitaryzm to system rządów, w którym państwo stara się objąć całkowitą kontrolę nad życiem swoich obywateli. Charakteryzuje się silną władzą centralną, która stara się kontrolować i nadzorować wszystkie aspekty życia prywatnego poprzez przymus i represje. Nie pozwala na swobodę osobistą. Tradycyjne instytucje i organizacje społeczne są tłumione i ograniczane, co czyni ludzi bardziej skłonny do poddawania się presji władz. Państwa totalitarne dążą zazwyczaj do jednego konkretnego celu z wykluczeniem wszystkich innych, wykorzystując wszystkie zasoby w celu jego osiągnięcia, bez względu na koszt.”⁴

Pluralizm polityczny: „W naukach politycznych pluralizm to pogląd, że w liberalnych demokracjach władza jest (lub powinna być) podzielona pomiędzy różnorodnymi grupami nacisku gospodarcze i ideologicznego oraz nie jest (lub nie powinna być) kontrolowana przez jedną grupę. Pluralizm zakłada, że różnorodność jest korzystna dla społeczeństwa i że różne grupy funkcyjne lub kulturowe w społeczeństwie, w tym grupy religijne, związki zawodowe, organizacje zawodowe i mniejszości etniczne, powinny posiadać autonomię.”⁵

¹ UR-Lex. Dostępne tu: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/civil_society_organisation.html?locale=pl. Opis tego pojęcia można też znaleźć tutaj: https://pl.wikipedia.org/wiki/Społeczeństwo_obywatelskie: społeczeństwo charakteryzujące się aktywnością i zdolnością do samoorganizacji oraz określania i osiągania wyznaczonych celów bez impulsu ze strony władzy państwowej. Społeczeństwo obywatelskie potrafi działać niezależnie od instytucji państwowych. Niezależność nie musi oznaczać rywalizacji społeczeństwa z władzą, która występuje zazwyczaj w państwach, w których ustrój polityczny jest sprzeczny z wolą większości obywateli. Podstawową cechą społeczeństwa obywatelskiego jest świadomość jego członków potrzeb wspólnoty oraz dążenie do ich zaspokajania, czyli zainteresowanie sprawami społeczeństwa (społeczności) oraz poczucie odpowiedzialności za jego dobro.

² Ibidem.

³ European university college Association (EuCA). Dostępne na: <https://www.euca.eu/activecitizenship>.

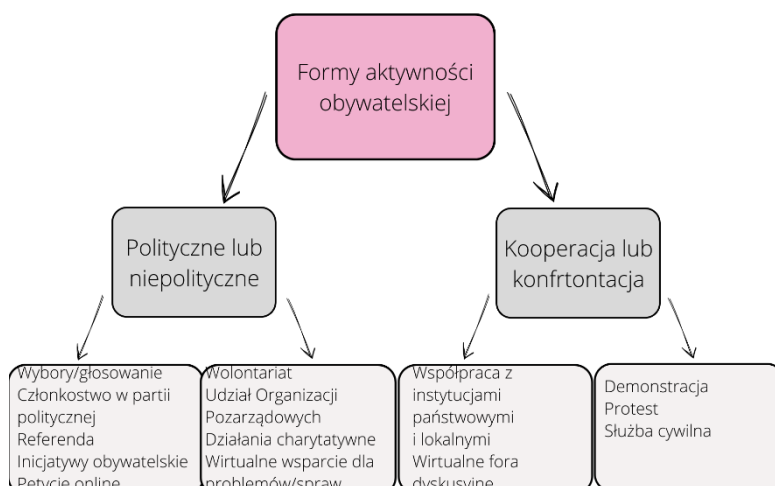
⁴ Britannica (2021). Dostępne na: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism>.

⁵ Britannica (2008). Dostępne na: <https://www.britannica.com/topic/pluralism-politics>.

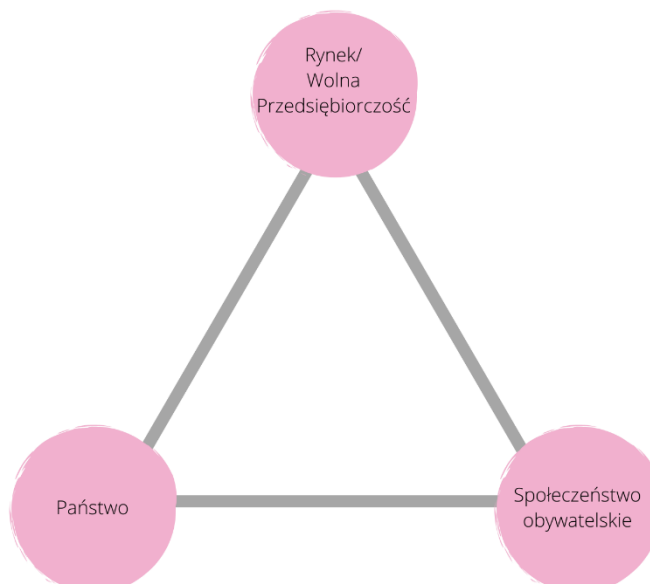
Wykres 1:

Formy partycypacji

Kooperacja vs. Konfrontacja

Wykres 2

Przykłady niedawnych działań społeczności obywatelskich z Bułgarii, Litwy, Polski i Ukrainy.

Projekt artystyczny poświęcony przemocy domowej w Bułgarii

Projekt BEAT. został zrealizowany po zabójstwie kobiety przez jej partnera w 2017, w ich mieszkaniu w Sofii. Walka trwała prawie godzinę, ale żaden z sąsiadów nie zareagował na krzyki. Zespół BEAT. wynajął mieszkanie w tym samym budynku do którego wstawili perkusję, aby zmierzyć czas reakcji sąsiadów. Po niecałych dwóch minutach bębnienia sąsiedzi przyszli ze skargą na hałas.

Na całym świecie blisko co trzecia kobieta doświadcza chociaż raz w swoim życiu przemocy fizycznej lub seksualnej z rąk swojego partnera ([UN Women](#), 2021). Instalacja ma na celu naświetlenie problemu przemocy domowej i kwestię obowiązku odpowiedzialności społecznej każdego człowieka – reagowania i ingerencji. Powstała we współpracy z ofiarami przemocy domowej i bada zjawisko, które BEAT. opisuje jako „złowrogie milczenie otaczające przemoc domową”.

Według artystów w wielu społeczeństwach postkomunistycznych, lecz nie tylko, powszechne jest reagowanie przez sąsiadów na każdy głośny dźwięk, podczas gdy awantury domowe są uważane za „sprawę prywatną”. W

Bułgarii co czwarta kobieta jest ofiarą przemocy domowej, dziesiątki zostały zabite przez partnera lub członka rodziny. W niektórych przypadkach sąsiedzi mogli zareagować i zapobiec ich morderstwu. Na swojej stronie BEAT. przedstawia praktyczne wskazówki dla tych którzy podejrzewają lub zauważają przemoc domową pośród swoich sąsiadów. Adres ich strony internetowej to: <https://projectbeat.org/>.

Protest nauczycieli na Litwie

Pod koniec 2018 r. prawdopodobnie najwięcej uwagi przyciągnął strajk związku zawodowego nauczycieli, który wywołał wielkie zamieszanie w społeczeństwie. W połowie listopada Litewski Związek Zawodowy Pracowników Oświaty (LSDPS), pod przywództwem Andriusa Navickasa, ogłosił strajk związany z nowym systemem płac dla nauczycieli. Edukatorzy domagali się nie tylko zmian w systemie płac, ale również podniesienia pensji nauczycieli o 20% przed rozpoczęciem 2019 roku.

Strajk nauczycieli rozpoczął się 12 listopada i szybko nabrał rozpędu, 28 listopada grupa kilkudziesięciu nauczycielek i nauczycieli rozpoczęła protest okupacyjny na terenie Ministerstwa Oświaty. Nauczyciele należący do LSDPS oznajmili, że nie opuszczą ministerstwa, dopóki nie rozpoczną się negocjacje nad ich żądaniami. 30 listopada nauczycielom powracającym z protestu zabroniono wstępu do Ministerstwa, więc dostali się do środka przez okna.

Zorganizowano różne wydarzenia by wesprzeć nauczycieli, miały miejsce protesty, w których brali udział nauczyciele, uczniowie i inni sojusznicy.

Grupa koordynacyjna zorganizowana przez Ministerstwo Oświaty odwiedziła różne szkoły w całym kraju i przeprowadziła rozmowy z nauczycielami. Nie zakończyło to jednak strajku, a liczba strajkujących instytucji rosła. Co więcej, premier Saulius Skvernelis stwierdził, że nie widzi powodu, dla którego nauczyciele strajkują, bo przecież w nowym modelu średnia pensja nauczycieli wzrosła. Niemniej jednak, związek zawodowy organizujący strajk nie wycofał swoich żądań i oznajmił, że strajk zakończy się dopiero wtedy, gdy osiągnięte zostanie porozumienie.

Protest okupacyjny odwiedzany był przez polityków, przywódców partyjnych, osoby publiczne. Organizowane były kolejne protesty- przez nauczycieli, uczniów i innych sojuszników. Strajkujący nauczyciele byli sfrustrowani, że się ich nie słucha, że się z nimi nie rozmawia, że ich żądania nie są rozpatrywane. Ministerstwo Oświaty wyliczyło, że aby spełnić żądania nauczycieli potrzeba by 300 milionów euro.

3 grudnia, premier Saulius Skvernelis oznajmił, że minister Jurgita Petrauskienė została zdymisjonowana. 9 grudnia zorganizowany został masowy protest Ostatni Dzwonek, podczas którego utworzono żywy łańcuch od Ministerstwa Oświaty wzdłuż Prospektu Giedymina aż do budynku litewskiego Sejmu. Kolejny protest zorganizowany został w pobliżu siedziby rządu.

18 grudnia, po negocjacjach ze strajkującymi nauczycielami, premier oznajmił, że osiągnięto porozumienie w kwestii zmiany systemu płac dla nauczycieli. Rozpoczęto audyty w 17 instytucjach podporządkowanych Ministerstwu Oświaty w poszukiwaniu środków na płace dla nauczycieli. Andrius Navickas również oznajmił, że nauczyciele opuszczą teren ministerstwa następnego dnia i rozważone zostanie zakończenie strajku.

<https://lithuaniatribune.com/what-protests-shook-lithuania-in-2018/>

<https://balticword.com/tag/demonstration-in-vilnius/>

Protesty Strajku Kobiet w Polsce

<https://www.youtube.com/watch?v=d-go7zoAGKs&t=47s>

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Protesty_przeciwko_zaostreniu_przepis%C3%B3w_dotycz%C4%85cych_aborcji_w_Polsce_\(2020%E2%80%932021\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Protesty_przeciwko_zaostreniu_przepis%C3%B3w_dotycz%C4%85cych_aborcji_w_Polsce_(2020%E2%80%932021))

Mimo iż wyrok został wydany przez Polski Trybunał Konstytucyjny w październiku i powinien był szybko wejść w życie, nastąpiło jednak trzymiesięczne opóźnienie, rzekomo spowodowane obawami co do rozmiarów protestów, które nastąpiły po jego ogłoszeniu. [Ponad 400 000 osób wyszło na ulice, aby protestować](#) w miastach w całym kraju, co skłoniło niektórych członków rządu do zasugerowania konieczności kompromisu. Ultrakonserwatywni członkowie Polskiej koalicji rządowej od dawna dążyli do dalszego zaostrenia przepisów aborcyjnych, mimo iż sondaże pokazują, że polskie społeczeństwo przejawia minimalne poparcie dla tego ruchu. Wcześniejsze próby zmiany tego prawa doprowadziły do ogromnych protestów, co poskutkowało wycofaniem się parlamentu z tego projektu.

<https://www.theguardian.com/world/2021/jan/28/poland-abortion-ban-sets-stage-for-womens-strike-showdown>.

Protesty w Polsce w związku z rządowymi planami dalszego zaostrzenia prawa aborcyjnego rozpoczęły się w październiku i trwają do dziś. Obecnie niektórzy mianują je „kartonową rewolucją” w odniesieniu do ręcznie robionych transparentów, które stały się znakiem rozpoznawczym protestów. To co nowe w tym ruchu to nie jego wszechobecna symbolika – to młody wiek jego uczestników.

Patrząc na uczestników protestów bardzo szybko można zauważyć, że większość z nich wydaje się mieć niewiele ponad 20 lat. To wyjaśniać może radykalność przyspiewek i haseł ruchu, ale również jego kreatywność i spontaniczność. W Poznaniu, Gdańsku, Krakowie i Warszawie młodzi Polacy i Polki wykorzystali techno jako ścieżkę dźwiękową swoich przemarszów wywołując rzadko spotykany widok na Polskich demonstracjach – taniec.

Młodzi protestujący zorganizowali również masowe przejazdy rowerami i motocyklami, a nawet akcje o tematyce Halloween podczas których osoby przebierały się i trzymały transparenty z napisem „Psikus albo wolny wybór” w odniesieniu do głównego postulatu protestujących – swobodnego dostępu do aborcji.

Jak powiedziała nam jedna z osób organizujących: „Teraz jest zupełnie inny rodzaj energii. To jest wspaniałe. To młodzi ludzie i nie boją się wychodzić na ulice i walczyć o swoje prawa”.

Protesty rozpoczęły się w Polsce, gdy Trybunał Konstytucyjny w październiku wydał orzeczenie, które uznało [aborcje z uwagi na wady płodu za niekonstytucyjne](#). Polska i tak posiadała jedno z najbardziej restrykcyjnych praw aborcyjnych w Europie, a to orzeczenie oznacza, że obecnie jest legalna jedynie w przypadku gwałtu, kazirodztwa lub zagrożenia życia matki.

Rząd pod przewodnictwem konserwatywnej partii Prawo i Sprawiedliwość (PiS) opóźnił uprawomocnienie tego wyroku w obliczu protestów. Od czasu zdobycia większości głosów w wyborach w 2015 roku PiS wielokrotnie próbował zaostrzać Polskie prawo aborcyjne. W 2016 jedna z tych prób była katalizatorem dla ogólnopolskiego strajku kobiet, [inspirowanego tym który miał miejsce w Islandii w 1975 roku](#). Demonstracje, pod przewodnictwem kobiet, odbyły się w całym kraju tworząc [nowe, międzypokoleniowe sojusze](#) i upolityczniając kobiety w małych miasteczkach.

Strajk kobiet z 2016 roku zapoczątkował nową erę Polskiego ruchu feministycznego. Wraz z kolejnymi falami protestów w następujących latach sieci aktywistek feministycznych ukształtowały się, ugruntowały i rozwinęły – a wiele z nich posługuje się charakterystycznym czerwonym piorunem pierwszy raz użytym podczas strajku.

<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/theyre-uncompromising-how-the-young-transformed-polands-abortion-protests>

Prawa LGBTQ na Ukrainie

Po obaleniu caratu w Rosji, bolszewicki rząd zniósł wszystkie wcześniejsze prawa, więc we wczesnych latach sowieckiej Ukrainy homoseksualny seks był legalny. Jednakże na początku lat 30tych XX wieku, rozpoczęto kampanię propagandową pod hasłem „Homoseksualizm prowadzi do faszyzmu” i w 1934, pod przywództwem Józefa Stalina, seks między mężczyznami został ponownie spenalizowany z wymiarem do pięciu lat więzienia. Najśłynniejszą ofiarą tego prawa był Siergiej Paradżanow, światowej sławy reżyser filmowy, skazany w 1973 na maksymalny wymiar kary.

Po ogłoszeniu niepodległości przez Ukrainę w 1991 roku, jedną z pierwszych zmian prawnych w nowym państwie było zniesienie postępowania karnego za stosunki seksualne pomiędzy mężczyznami - Ukraina stała się pierwszą byłą republiką radziecką, która obaliła ten przepis sowieckiego prawa. Przez następne dwadzieścia lat niepodległości widzialność i aktywność ukraińskiej społeczności gejów, lesbijek, osób biseksualnych i transpłciowych (LGBTQ+) stopniowo wzrastała. Zaczęły się pojawiać pierwsze osoby otwarcie mówiące o swojej seksualności oraz organizacje publiczne reprezentujące i chroniące interesy osób LGBTQ+. Nie nastąpiły jednak żadne szybkie ani dramatyczne zmiany w socjopolitycznej i prawnej sytuacji społeczności LGBTQ+ ([LGBT Human Rights NASH MIR Center](#)).

Obecnie, osoby LGBTQ+ żyjące w Ukrainie mogą zmagać się z wyzwaniem, które nie dotyczy obywateli, którzy nie przynależą do tej grupy społecznej. Stosunki seksualne pomiędzy świadomymi dorosłymi tej samej płci są legalne w Ukrainie, ale przeważające postawy społeczne są często opisywane jako nietolerancyjne wobec osób LGBTQ+ a domostwa osób tej samej płci nie mają dostępu do tych samych przywilejów i ochrony prawnej, co pary przeciwnej płci ([Wikipedia](#)).

Coroczna Parada Równości w Kijowie powróciła w 2021, po tym jak w 2020 została odwołana z powodu pandemii koronawirusa. Pomimo postępów poczynionych w ostatnim czasie, homofobia i sprzeciw wobec par jedнопłciowych pozostają na wysokim poziomie w Ukrainie. Członkowie skrajnie prawicowych organizacji usiłowali

zakłócić manifestację w obronie praw LGBTQ+. Policja użyła gazu łzawiącego i starła się z protestantami anty-LGBTQ+, powstrzymując ich przed dostaniem się na odbywające się 30 lipca wydarzenie, które miało miejsce w pobliżu kancelarii ukraińskiego Prezydenta. Działacze na rzecz ochrony praw człowieka domagają się śledztwa w sprawie ataków na osoby LGBTQ+ i przyjęcia proponowanego prawa mającego zwalczać dyskryminację. Organizacje praw człowieka twierdzą, że potrzebna jest reforma policyjna. Grupy walczące o prawa LGBTQ+ mówią, że policja często ignoruje homofobiczne i transfobiczne podłoża ataków, klasyfikując je jako chuligaństwo ([DW](#)).

Organizacja [Insight](#) prowadzi schronisko dla osób LGBTQ+ i oferuje pomoc prawną tym, którzy nie mają się z czego utrzymać. „Nie jest łatwo być LGBTQ+ na wschodzie” mówi Olena Shevchenko, dyrektorka organizacji i działaczka na rzecz praw człowieka. „Mogą cię pobić, mogą cię zgwałcić. Nie możesz żyć otwarcie, bo nigdy nie wiesz co się może zaraz stać. Musisz żyć w ukryciu.” Insight to ukraińska organizacja pozarządowa walcząca o równe prawa, wolność, inkluzyjność i różnorodność dla wszystkich grup społecznych. Zespół angażuje się w działalność edukacyjną, walkę o prawa człowieka oraz zapewnia pomoc i wsparcie osobom LGBTQ+. Organizacja zrzesza gejów, lesbijki, osoby biseksualne, transpłciowe i queer, którzy podzielają jej wizję, misję i poglądy oraz walczą o szczerze, demokratyczne i tolerancyjne społeczeństwo. Insight działa w Kijowie od 2007 roku, a od 2015 organizacja zaczęła otwierać biura regionalne ([UNHCR](#)).

Grzegorz Ekiert i Jan Kubik (2014). The Legacies of 1989: Myths and Realities of Civil Society

(Dziedzictwa 1989: mity i realia społeczeństwa obywatelskiego). W: Journal of Democracy, tom 5, nr 1, s. 46-58.

Fragment I: Jeden czy Wiele?

Już w 1999 roku Jacques Rupnik zauważył, że „słowo «postkomunizm» straciło na znaczeniu. Fakt, że Węgry i Albania, Czechy i Białoruś, Polska i Kazachstan miały wspólną komunistyczną przeszłość, bardzo niewiele wyjaśnia na temat kierunków, które obrały od tamtej pory”. Ta obserwacja dotyczy także postkomunistycznych społeczeństw obywatelskich. Różnią się one w zależności od kraju w zależności od tego, jak władze komunistyczne traktowały sferę stowarzyszeniową, ile energii włożono w budowanie nowych organizacji po upadku komunizmu, jak różnią się historyczne tradycje i jak obecnie układają się warunki polityczne. Postkomunistyczne społeczeństwa obywatelskie mogą wahać się od tych asertywnych i silnych do anemicznych i ściśle ograniczonych przez państwo — z pewnością wszystkie nie należą do jednego typu. Analizy ekspertów potwierdzają ten obraz oszałamiającej wariacji w regionie postkomunistycznym. Wskaźnik Dobrego Rządzenia pokazuje, że w nowych państwach członkowskich UE — zwłaszcza w Estonii, Polsce i Słowenii — struktura organizacyjna społeczeństwa obywatelskiego i jego rola w zapewnianiu obywatelom głosu i sposobu rozliczania rządów nie są daleko w tyle za standardami zachodnioeuropejskimi i wyprzedzają Grecja i Włochy. Raport Agencji Stanów Zjednoczonych ds. Rozwoju Międzynarodowego z 2012 r. na temat zrównoważonego rozwoju organizacji społeczeństwa obywatelskiego przyznaje dobre oceny byłym komunistycznym członkom UE, z Estonią, Polską i Czechami na czele. Kraje euroazjatyckie (Rosja i inne kraje byłego Związku Radzieckiego spoza krajów bałtyckich i Azji Środkowej) pozostają w tyle, podczas gdy pięć postsowieckich republik Azji Środkowej zamyka listę.

Podobnie badanie Freedom House „Narody w procesie transformacji 2013” (w którym ocenia się siłę społeczeństwa obywatelskiego w skali od 1 do 7, gdzie 1 oznacza najsilniejszy) daje nowym członkom UE średni wynik 1,95, przy czym Polska otrzymała najlepszy wynik (1,5). Dla Bałkanów średni wynik wyniósł 3,04. Dla krajów euroazjatyckich było to 5,28, a Turkmenistan i Uzbekistan miały wątpliwy przywilej otrzymania 7, najgorszego wyniku z możliwych. Krótko mówiąc, systematyczne porównywanie realnie istniejących postkomunistycznych społeczeństw obywatelskich pokazuje różne wzorce transformacji, rozbieżne ścieżki ekspansji organizacji, nierówny wpływ na kształtowanie polityki i rosnące różnice wewnątrzregionalne. Te społeczeństwa obywatelskie różnią się od siebie co najmniej w trzech kluczowych wymiarach. Pierwszy dotyczy „utworzenia przestrzeni publicznej”. Najważniejszym czynnikiem decydującym o tym, jak ukształtuje się przestrzeń publiczna danego kraju, jest rodzaj relacji, jakie społeczeństwo obywatelskie ma z państwem (co obejmuje stopień dostępu organizacji społeczeństwa obywatelskiego do procesu tworzenia polityki). Państwo i jego organy definiują przestrzeń publiczną, tworząc prawa, tworząc (lub nie) instytucje, chroniąc (lub lekceważąc) prawa i wolności oraz wdrażając politykę, która wzmacnia lub ogranicza organizacje społeczeństwa obywatelskiego. Od działań i zaniechań państw

zależy zatem zdrowie, skład i możliwości społeczeństwa obywatelskiego. Państwa różnią się w przestrzeni postkomunistycznej, podobnie jak społeczeństwa obywatelskie.

Chociaż żadne państwo postkomunistyczne nie stara się zakazać wszelkiej działalności autonomicznych grup społeczeństwa obywatelskiego, Białoruś, Turkmenistan i Uzbekistan są tego bliskie. Podobnie jak w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w komunistycznych latach 70. i 80., społeczeństwo obywatelskie w tych państwach stoi w obliczu poważnych represji. W zakresie, w jakim istnieje, ma tendencję do bycia niepełnym i „dysydenckim” z natury – znowu, podobnie jak w Czechosłowacji, na Węgrzech czy w Polsce przed 1989 rokiem. W innym, mniej autorytarnym zestawie państw postkomunistycznych, społeczeństwo obywatelskie jest traktowane mniej surowo, ale musi radzić sobie z gęszczem ograniczeń. Niektóre organizacje, zwłaszcza nowe organizacje pozarządowe, są marginalizowane. Inni (często z komunistycznymi rodowodami) otrzymują przysługi, w tym publiczne pieniądze. Normą jest połączenie korporacjonizmu państwowego z reżimem arbitralnych ograniczeń dotyczących procedur rejestracyjnych, finansowania, dozwolonych rodzajów działalności i kontaktów międzynarodowych. W Rosji, która jest wybitnym przykładem, takie restrykcje zaostryżyły się, ponieważ wiele grup społeczeństwa obywatelskiego rozgniewało reżim Putina, organizując ruchy protestacyjne w ciągu ostatnich kilku lat. W trzeciej grupie krajów Europy Środkowo-Wschodniej – nowych członków UE – rządy prawa strzegą społeczeństwa obywatelskiego, którego organizacje mogą swobodnie przyjmować pomoc zagraniczną i otrzymywać wsparcie zarówno z funduszy własnych, jak i unijnych. Tutaj dostrzegamy obraz, który w żaden istotny sposób nie różni się od tego, co widzimy w ugruntowanych liberalnych demokracjach Europy Zachodniej. Ponadto w nowych państwach członkowskich organizacje społeczeństwa obywatelskiego często pełnią formalną rolę w tworzeniu polityki i zarządzaniu, zwłaszcza na poziomie lokalnym. Mogą również lobbować i wykorzystywać kwestie sporne, choć ich skuteczność rzadko, jeśli w ogóle, dorównuje ich zachodnioeuropejskim odpowiednikom.⁶

Fragment II: Postawmy sprawę jasno

W debatach na temat społeczeństwa obywatelskiego dominują dwa pytania: 1) Czy społeczeństwo obywatelskie jest konieczne, aby podważyć autorytarne rządy i doprowadzić do zmiany reżimu? 2) Jaki wpływ ma społeczeństwo obywatelskie na politykę rządu i jakość demokracji, zwłaszcza po zmianie reżimu? Doświadczenia krajów postkomunistycznych rzucają światło na oba. Generalnie zgadzamy się z Philippem Schmitterem, że rola społeczeństwa obywatelskiego w przyspieszaniu zmiany reżimu jest nieznacząca. Poza Polską nie ma przekonujących dowodów na to, że zorganizowane społeczeństwo obywatelskie przyczyniło się do upadku komunizmu, choć ważne było odwrócenie się od władzy różnych stowarzyszeń, zwłaszcza w momencie przejęcia władzy. W 1989 r. kilka krajów Europy Środkowo-Wschodniej doświadczyło kaskadujących cykli mobilizacji – manifestacji bardziej spontanicznego niż zorganizowanego społeczeństwa obywatelskiego – które przechyliły szalę przeciwko komunizmowi. To powiedziawszy, spieszmy zauważyć, że kilka krajów Europy Środkowo-Wschodniej (Polska, Czechosłowacja, Węgry, Słowenia, kraje bałtyckie) miało liczące się społeczeństwa obywatelskie w okresie zmiany reżimu. Co więcej, badanie porównawcze pokazuje, że im silniejsze było wówczas społeczeństwo obywatelskie danego kraju, tym bardziej było prawdopodobieństwo, że kraj ten osiągnie wyższą jakość demokracji liberalnej, będzie mógł cieszyć się szybszym i silniejszym ożywieniem po gospodarczych dyslokacjach transformacyjnych i po latach cechować się niższym poziomem nierówności społecznych. Jednak nie wszystkie formy mobilizacji społeczeństwa obywatelskiego w reżimach niedemokratycznych pomagają w rozwoju demokracji, zwłaszcza jeśli na przód (jak w byłej Jugosławii) wysuwa się rasistowski lub radykalnie nacjonalistyczny aktywizm. Całe doświadczenie postkomunistyczne świadczy jednak o pozytywnej i ważnej roli, jaką społeczeństwo obywatelskie może odegrać w umacnianiu demokracji. Po dwudziestu pięciu latach masowych przemian postkomunistyczne społeczeństwa obywatelskie zbudowały często imponujące zdolności organizacyjne i wpływy polityczne. Można to osiągnąć poprzez spory, działania wolontariackie, różne konsultacje lub wszystkie trzy. Na przykład polskie związki zawodowe i grupy rolników były w stanie uniemożliwić lub opóźnić wiele proponowanych reform gospodarczych i społecznych, które im się nie podobały. W innych krajach, w tym w tych, które przeżyły kolorowe rewolucje, organizacje społeczeństwa obywatelskiego przeciwstawiły się powrotowi autorytari wykorzystywaniu oszustw wyborczych, pociągając do odpowiedzialności nawet autorytarnych władców, przynajmniej częściowo. Studia przypadków i niepotwierdzone dowody wskazują na znaczący wpływ, jaki

⁶ Grzegorz Ekiert i Jan Kubik (2014). The Legacies of 1989: Myths and Realities of Civil Society (Dziedzictwa 1989: mity i realia społeczeństwa obywatelskiego). W: Journal of Democracy, tom 5, nr 1, s. 46-58.

Dostępne na: https://scholar.harvard.edu/files/ekiect/files/journal_of_democracy_2-14-2014_website_date.pdf, s. 49-50.

organizacje społeczeństwa obywatelskiego wywarły na projektowanie i wdrażanie konkretnych polityk dotyczących pracy i środowiska, a także praw kobiet i mniejszości (nie mówiąc już o prawach człowieka w ujęciu bardziej ogólnym). Najbardziej uderzająca jest jednak różnica ścieżek i wyników. W reżimach autorytarnych (Białoruś, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan) niezależne organizacje społeczeństwa obywatelskiego są nieliczne, prześladowane i słabo zinstytucjonalizowane, często przypominając niekompletne „dysydenckie” społeczeństwa obywatelskie z lat przed 1989 r. W reżimach na wpół autorytarnych (Rosja i Ukraina), państwo nęka i ingeruje w działalność niezależnych obywateli i ich organizacji pozarządowych, ale ruchy społeczne odciskają piętno na życiu publicznym falami protestów społecznych. Wiele autorytarnych rządów nauczyło się współistnieć ze swoimi (często okrojonymi i o niewielkim wpływie) społeczeństwami obywatelskimi i zarządzać nimi. Demokratyczne społeczeństwa obywatelskie w regionie Europy Środkowo-Wschodniej mogą nie być w stanie dorównać ich zachodnioeuropejskim odpowiednikom pod względem liczebności i wpływów, ale rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowo-Wschodniej jest imponujący. A jeśli chodzi o sieci transnarodowe czy architekturę prawną sfery publicznej, istnieją społeczeństwa obywatelskie Europy Środkowo-Wschodniej, które nie tylko dorównują Europie Zachodniej, ale wyprzedzają takie państwa z Europy Południowej, jak Grecja, Włochy czy Portugalia.⁷

⁷ Ibidem, s. 55-56.

WYSŁUCHAJ LUB PRZECZYTAJ PONIŻSZE CYTATY I ODPOWIEDZ NA PYTANIA

Cytaty Christopha Eichhorna, niemieckiego dyplomaty. Cytaty są częścią dyskusji (histoTALK) nad rolą społeczeństwa obywatelskiego pod koniec totalitarnego reżimu i na początku procesu przechodzenia na ustrój demokratyczny.

Pełną dyskusję można znaleźć tutaj:

<https://www.facebook.com/SofiaPlatform/videos/2936072426612483> trochę treści

Cytat 1 [min. 08:50 – 10:21]:

„Demokracja nie działa bez demokratów, a demokraci to partie demokratyczne zorganizowane w demokratycznym parlamencie, wybierające rząd i odsuwające go od władzy, gdy jest to konieczne, ale również demokratów w społeczeństwie, głęboko przekonanych o znaczeniu demokracji – przed 1945 rokiem niewiele z tego istniało w Niemczech. Do pewnego stopnia tam było, ale bardzo ograniczone. [...] Wschodnie Niemcy od 1945 do 1989 roku były kolejnym reżimem totalitarnym, kolejną dyktaturą, systemem rządzonym przez komunistów. Nie było czegoś takiego jak społeczeństwo obywatelskie. Społeczeństwo było zorganizowane w różnego rodzaju grupy zależne od jednej partii komunistycznej i cokolwiek partia komunistyczna nakazała, te tak zwane grupy w społeczeństwie wdrażały i wykonywały. Ale to nie ma nic wspólnego ze społeczeństwem obywatelskim w wolnym, demokratycznym kraju”.

Cytat 2 [min. 37:52 – 40:41]:

„Myślę, że możemy dyskutować o naszym wspólnym – niemieckim, bułgarskim, węgierskim, polskim, czeskim, litewskim, łotewskim, estońskim, ukraińskim itd. doświadczeniu, o naszym wspólnym doświadczeniu mrocznej epoki. Jeśli mamy jedno słowo, do którego wszystko się sprowadza, to jest nim słowo wolność. To co próbuje powiedzieć to... wiesz, kiedy przechodzę przez Bramę Brandenburską pośrodku Berlina, to jest ona symbolem wolności odebranej, utraconej i odzyskanej w 1989 roku. Staram się powiedzieć, że czasami w naszych dyskusjach kwestionujemy (wiecie), czy to wszystko było wielką iluzją? Marzyliśmy o raju 30 lat temu i spójrzcie, gdzie jesteśmy teraz. Jest o wiele trudniej, tyle złudzeń zniknęło. Uważam, że musimy ponownie rozważyć fundamentalny element tego, o czym tutaj mówimy, a mianowicie wolności. To, że sprawy trwają dłużej, że są niepowodzenia lub że są iluzje, które z pewnością się rozpadają, nie oznacza, że fundamentalne znaczenie wolności jest iluzją lub że powinniśmy przestać w nią inwestować. To jest fundamentalnie ważne. Kiedy patrzysz na doświadczenia wschodnioniemieckie. Wspomniałem wcześniej o wszystkich tych grupach, które zostały zorganizowane przez partię i które tak naprawdę nie liczyłyby się jako społeczeństwo obywatelskie. Ale w tym samym czasie ludzie pisali piosenki, ludzie pracowali nad poprawą środowiska, w którym żyli, ludzie robili Samizdat, wiecie, zapisywali historie, które opowiadali im ich rodzice i dziadkowie i rozpowszechniali je, pisząc sami i rozsyłając je swoim przyjaciołom. Tak więc wszystko to istniało pomimo faktu, że większy system był systemem represyjnym. Tak więc fundamentalne pragnienie każdej istoty ludzkiej, by być wolnym, zawsze istniało i zawsze będzie”.

1. Kto, według mówcy, reprezentuje społeczeństwo obywatelskie? Wymień tyle przykładów, ile możesz znaleźć.

- 2. Co mówca rozumie przez “wszystkie te grupy były organizowane przez partię i to nie liczy się jako prawdziwe społeczeństwo obywatelskie”?

Litwa – Parada młodzieży

Zestaw 1

Źródło: Vincas Tumosa

Polska – Obchody z okazji 1 maja we Wrocławiu

Źródło: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/Wroclaw1maja1982.jpg>

Zestaw 1

BULGARIA

Pierwszy protest społeczny zorganizowany w Ruse przeciwko zanieczyszczeniu powietrza napływającemu z nad fabryki Verahim w sąsiadującej, wtedy komunistycznej Rumunii;

Źródło: socbg.com

Zestaw 2

POLSKA

Uczestnicy strajku w Stoczni Gdańskiej im. Lenina w sierpniu 1980

Zestaw 2

Źródło: https://histmag.org/grafika/2016_articles/skorzynski/solidarnosc4.jpg (zdjęcie autorstwa Zygmunta Błażka, z kolekcji Europejskiego Centrum Solidarności)

Niemcy

Obywatele Niemiec Zachodnich i Wschodnich pod Bramą Brandenburską i Murem Berlińskim, symbolicznym miejscem pokojowych protestów prowadzących do upadku Muru Berlińskiego i upadku reżimów totalitarnych w Europie Środkowo-Wschodniej

Zestaw 2

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1c/West_and_East_Germans_at_the_Brandenburg_Gate_in_1989.jpg

VI. CYTATY 1

Cytat 1:

„Większość ludzi wypracowała sobie swego rodzaju podwójną egzystencję- swoje prawdziwe opinie/nastawienie, wartości moralne i kulturowe trzymali w sobie, a światu zewnętrznemu prezentowali maskę przystosowanych i posłusznych obywateli. Podobna mentalność istnieje po dziś dzień i hamuje rozwój prawdziwego społeczeństwa obywatelskiego. Podział pomiędzy „prawdziwym” i „publicznym” życiem jest głęboko sprzeczny z istotą świadomości obywatelskiej, która ostatecznie opiera się dokładnie na tym, że ludzie dzielą się swoimi wartościami i publicznie ich bronią.”

Źródło: Maria Dermendzhieva, „Jak służby bezpieczeństwa kontrolują państwo i ludzi” w „Co się wydarzyło przed '89? Komunizm w Bułgarii (BG)” Fundacja Sofia Platform (2017). Dostępne na: http://sofiaplatform.org/wp-content/uploads/2018/03/Students-manual_lessons-from-the-past_FINAL.pdf (w języku bułgarskim)

Cytat 2:

„Uważam, że w tamtym czasie, zwłaszcza w Bułgarii, ale również w innych krajach Europy Wschodniej, mieliśmy prawdziwy totalitarny reżim. A jeśli reżim jest prawdziwie totalitarny, to nie można obalić go oddolnie, bo nie można mieć społeczeństwa obywatelskiego, któremu wolno istnieć i stać się wystarczająco silnym by zakwestionować autorytet państwa.”

Prof. Momčil Metodiev, w histoTALK – Rola społeczeństwa obywatelskiego w czasach transformacji

Cytat 3: Litwa

Partia [komunistyczna] i przywódcy państwa byli odizolowani od „ludzi pracujących”. Ludzie nazywali ich „nomenklaturą”. Wiele zależało od zachcianek i woli liderów rządu i ich podwładnych: pozycja służbowa, dystrybucja dóbr materialnych (tych nigdy niedostępnych w sklepach) i tak dalej. Sanatoria, magazyny z żywnością, polikliniki, stołówki i wiele innych placówek dostępnych jedynie tylnym wejściem i które nie miały sztydów. Ludzie zwykli byli dodawać przedrostek „spec” (od specjalny- przyp. red.) do ich nazw. To powodowało rozkwit rządowej korupcji i oburzało tak zwanych „zwykłych” radzieckich obywateli.

Čepulis A. Klubas „Po Zodiaku” veiklą prisiminus... (3). Mokslo Lietuva, March 24, 2013, Dostępne na <http://mokslolietuva.lt/2013/03/klubas-po-zodiaku-veikla-prisiminus-3/> [17-05-2021] (W języku litewskim)

Radziecka cenzura miała na celu nie tylko chronienie tajemnic państwowych, ale również kontrolowanie ideologicznych treści dzieł sztuki. Prawowitość radzieckiego reżimu, „prawidłowa” interpretacja historii, wielkość narodu rosyjskiego i „zgnilizna” Zachodu to tylko parę z najważniejszych „wytycznych”, których trzeba było przestrzegać przemawiając do reszty świata. Przestrzeganie tych zasad było ściśle monitorowane przez cenzorów. Szukając sposobu na ominięcie zakazanych tematów, pisarze i artyści stworzyli złożony język metafor i aluzji [język ezopowy] by uniknąć zakazów nałożonych przez cenzorów. <...> Zarówno czytelnicy jak i cenzorzy przeczesywali teksty w poszukiwaniu potencjalnych nawiązań antyradzieckich, jedni i drudzy pełnili rolę interpretatorów, a rezultaty tych wysiłków zależały od ich umiejętności interpretacyjnych.

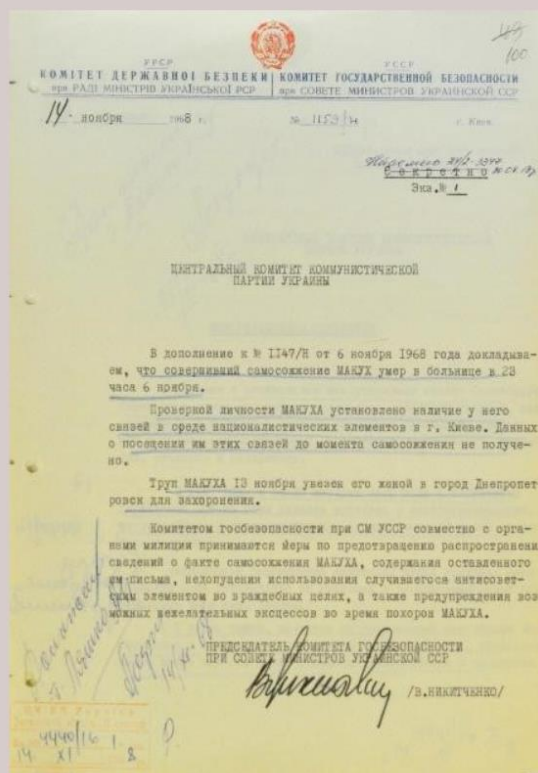
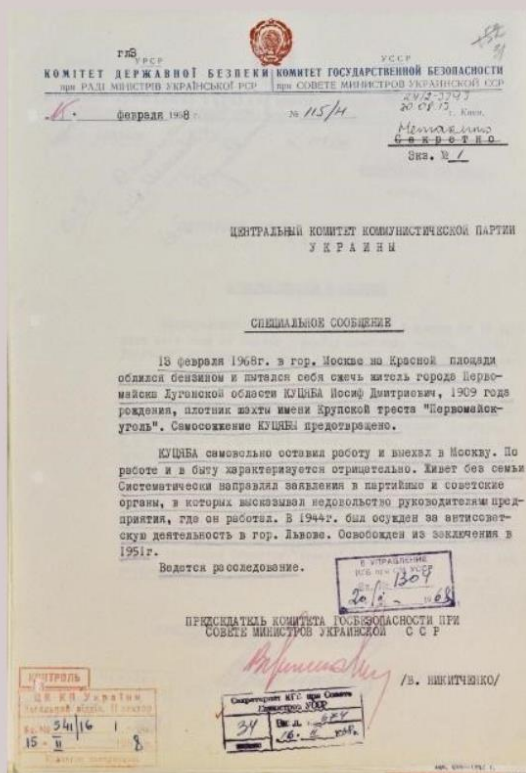
Kmita R. 1965–1972: ATGIMIMAS, dostępne na <http://www.mmcentras.lt/cultural-history/cultural-history/literature/19651972-resurgence/19651972-resurgence/75970> [17-05-2021]

Cytaty 4: Ukraina

Wiadomość specjalna Komitetu Centralnego Partii Komunistycznej, 18 lutego 1986:

W Moskwie, na placu Czerwonym, mieszkaniac Perwomajskaja w obwodzie Ługańskim, Kutsyaba Iosif Dimirtiewicz, urodzony 1909, cieśla w Pervomajskiej kopalni imienia Nadieždy Krupskiej, usiłował podpalić się benzyną. Samospalenie Kutsyaby zostało powstrzymane. Kutsyaba dobrowolnie opuścił miejsce pracy i udał się do Moskwy. W pracy i życiu osobistym opisywany jest negatywnie. Żyje bez rodziny. Systematycznie wysyłał do partii i sowieckich organów oświadczenia, w których wyrażał niezadowolenie z dyrektorów przedsiębiorstwa, w którym pracował. W 1944 został skazany za działania antysowieckie w mieście Lwowie. Wypuszczony z więzienia w 1951. Śledztwo w toku.

Przewodniczący Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów Ukraińskiej SRR W. Nikitczenko

Raport Komitetu Centralnego Partii Komunistycznej Ukrainy

W uzupełnieniu do nr. 1147/H z dnia 6 listopada 1968, informujemy, że Makukh, który dokonał samospalenia, zmarł w szpitalu 6 listopada o godzinie 23:00. Po sprawdzeniu tożsamości Makukha ustalono, że miał powiązania z elementami nacjonalistycznymi w Kijowie. Do momentu jego samospalenia nie uzyskano żadnych informacji dotyczących jego wizyt u tych powiązań. 13 listopada ciało Makukha zostało zabrane przez jego żonę do Dniepropietrowska w celu pochówku. Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów Ukraińskiej SRR, razem z policją, podejmują kroki by zapobiec rozprzestrzenianiu się informacji na temat samospalenia Makukha oraz treści listu przez niego pozostawionego, aby zapobiec wykorzystaniu incydentu przez elementy antysowieckie we wrogich celach, oraz aby zapobiec ewentualnym ekscesom podczas pogrzebu Makukha.

Przewodniczący Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów Ukraińskiej SRR W. Nikitczenko

VII. CYTATY 2

Cytat 1:

"Rok 1989 symbolizuje moment, w którym cały region Europy wyłamał się spod jarzma politycznej opresji i wykonał wielki krok w kierunku demokracji. Na drugim krańcu tego spektrum leży rok 1989 jako symbol obietnicy zachodniego standardu życia, która ostatecznie przeobraziła ruch oporu składający się z intelektualistów i dysydentów w masowe protesty. [...] Jednak można podejrzewać, że obywatel walczący o swobody obywatelskie i obywatel marzący o lepszej parze jeansów nie musieli koniecznie być dwiema różnymi osobami. Łączy ich potrzeba samostanowienia, które objawia się przecież na różnorodne sposoby. Rok 1989 może zatem być postrzegany jako opór przed nieskończonymi inwazjami polityki w życie obywateli, gdy rządy decydują o tym jak można brać ślub, jakie piosenki śpiewać, oraz ile cukru lub mąki można otrzymać."

Źródło: Simona Merkinaite. Czego może (i nie może) nauczyć nas 1989, New Eastern Europe, 2021).

Cytat 2:

"1989 to kres nieskończonych prób przekształcenia i przeobrażenia społeczeństwa oraz przededefiniowania znaczenia pojęć takich jak "dobrobyt" i "wolność", kiedy w rzeczywistości obywatele żyją w niedostatku, bez prawa wyboru i w strachu przed inwazją wojskową. W 1989 rzeczywiste doświadczenia ludzi zwyciężyły nad ideologią i fikcją. Postrzegany w tym świetle, rok 2020 stał się momentem „powtórki z 1989”, gdy nastąpiła nowa fala protestów przeciwko fikcjom politycznym. Oburzenie ludzi na Białorusi wywołały bulwersujące kłamstwa na temat wolnych demokratycznych wyborów i prób ukrycia wszechstronnego niemal poparcia dla Aleksandra Łukaszenki. Cechą wspólną protestów pracowników, studentów, kobiet i więźniów jest zmęczenie podwójnym życiem, prywatnym życiem w izolacji, pod naciskiem i z niedostatkiem oraz publicznym spektaklem szczęścia, wolności i wspólnoty."

Źródło: Simona Merkinaite. Czego może (i nie może) nauczyć nas 1989, New Eastern Europe, 2021).

Cytat 3:

"W sierpniu 1989 trzy kraje bałtyckie były nadal pod sowieckimi rządami. 23 sierpnia 1989 obywatele tych trzech państw postanowili wyrazić swoje żądanie niepodległości poprzez stworzenie żywego łańcucha (długiego na ponad 600km). Euronews przeprowadziło rozmowę z Andresem Kasekamp, profesorem filologii estońskiej na Uniwersytecie w Toronto, na temat tego historycznego wydarzenia. „Ludzie stojący za tym wydarzeniem byli przywódcami Estońskiego Frontu Ludowego i współpracowali nad nim wraz z przywódcami z Litwy i Łotwy. Był to niesamowity pokaz bałtyckiej współpracy pomiędzy trzema narodami. Bardzo ważnym było wysłanie światu takiego sygnału, gdyż płynąca z Moskwy narracja dotycząca bałtyckich ruchów wolnościowych, demokratycznych i niepodległościowych twierdziła, że to tylko nieliczna, skrajna grupa nacjonalistów i ekstremistów pragnie niepodległości. Jednak ten łańcuch ciągnący się przez trzy kraje wyraźnie pokazywał, że narracja, do której Moskwa próbuje przekonać resztę świata [...] jest po prostu fałszywa. To odzwierciedlało życzenia większości obywateli."

Źródło: Cristina Abellan Matamoros. Bałtycki Łańcuch: 30 rocznica stworzenia 600 kilometrowego żywego łańcucha, który pomógł zapoczątkować upadek komunizmu, 2019).

Cytat 4:

Film dokumentalny Public Interest Journalism Lab (UA) dotyczący protestów ukraińskich górników w 1989 «Чуеш гыпкіт касок?»
<https://www.youtube.com/watch?v=cyzpiY7md6k> [min. 02:13 - 05:23]

Cytat 5:

“W latach 80. w Polsce, jeśli zapytalibyśmy ludzi dlaczego angażują się w ruchy obywatelskie, nie powiedzieliby, że walczą o liberalną demokrację. Osobiście nie pamiętam żadnych debat na temat liberalnej demokracji jako modelu... Chodziło o pluralizm, który miał być lekarstwem przeciwko ideologii w latach 80. To głęboka wiara w pluralizm była siłą ruchów demokratycznych w latach 80-81, a później w roku 1989. Okazuje się jednak, że nie jest to łatwa lekcja. Powiedziałbym, że pluralizm jest wyzwaniem naszych czasów– ciężko jest wyobrazić sobie zachód bez pluralizmu.”

Źródło: profesor Marek Aleksander Cichocki, filozof, redaktor naczelny Teologii Politycznej.

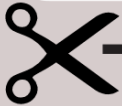

VIII. CYTATY 3

Cytat 1:

Powszechnie uważa się, że pokojowe rewolucje w Europie Środkowo-Wschodniej przeprowadzone zostały przez odrodzone społeczeństwo obywatelskie. Z tego powodu oczekiwano, że społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznych krajach będzie silne i dynamiczne. Jednak wraz z szybkim zwycięstwem pokojowych rewolucji spadł poziom aktywności obywatelskiej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zmniejszyła się liczba organizacji pozarządowych oraz uczestnictwo obywateli w nich. Aktywne społeczeństwo obywatelskie jest niezbędne zarówno dla ruchu rewolucyjnego, jak i procesu konsolidacji demokracji. Często zapomina się, że te różne procesy wymagają zupełnie innego rodzaju obywatelskiego aktywizmu. Tłumaczy to, dlaczego zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w zmianę starego reżimu i walkę o niepodległość nie stworzyło warunków dla funkcjonalnego społeczeństwa obywatelskiego w okresie reform demokratycznych.

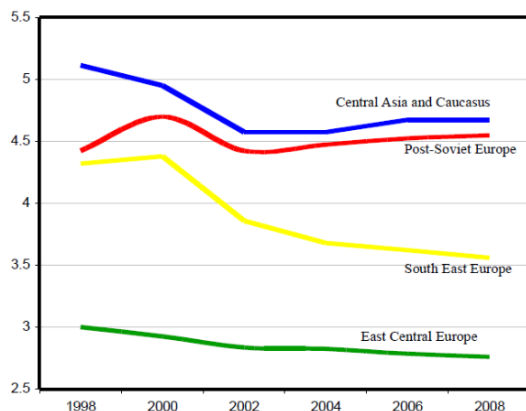
Spurga S. Demokracja i społeczeństwo obywatelskie w Państwach Narodowych i Unii Europejskiej: Demokratyzacja Europy Środkowo-Wschodniej. Wilno, 2012, dostępne na: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16857/9789955194453.pdf?sekwencja=1&isAllowed=y>. (W języku litewskim)

Cytat 2:

Indeks Poziomu Rozwoju i Stabilności Organizacji Społeczeństwa Obywatelskiego (lub Organizacji Pozarządowych) ocenia zdolność społeczeństwa obywatelskiego do pełnienia zarówno roli krótkoterminowego partnera we wdrażaniu rozwiązań rozwojowych jak i długoterminowego podmiotu w zapewnieniu trwałości wyników rozwoju. Ten zasób umożliwia lokalnym społeczeństwom obywatelskim ocenę środowiska, w którym działają oraz swojej zdolności do rzecznictwa, zrównoważonego funkcjonowania oraz komunikowania się z obywatelami. Indeks dotyczy zarówno postępów jak i niepowodzeń w 7. kluczowych obszarach: otoczenie prawne, zdolności organizacyjne, rentowność, rzecznictwo, świadczenie usług, infrastruktura sektora i wizerunek publiczny. Zobacz poniższy wykres ilustrujący Indeks Poziomu Rozwoju i Stabilności Organizacji Społeczeństwa Obywatelskiego dla czterech grup krajów postkomunistycznych.:

Figure 6. The NGO Sustainability Index for four groups of post-communist countries.

AZJA CENTRALNA I KAUKAZ

POSTKOMUNISTYCZNA
EUROPA

EUROPA POŁUDNIOWO-
WSCHODNIA

EUROPA ZACHODNIO -
CENTRALNA

Uwaga: niższe liczby odpowiadają lepszym warunkom

Ekier G., Foa R. Słabość społeczeństwa obywatelskiego w postkomunistycznej Europie: wstępna ocena, Collegio Carlo Alberto, 2011, dostępne na <https://www.carloalberto.org/wp-content/uploads/2018/11/no.198.pdf>

Cytat 3:

Kiedy spojrzysz na mapę Bułgarskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego, zobaczysz wiele dobrych think tanków, wiele organizacji, które mogłyby zaangażować władze, mogłyby uczestniczyć w podejmowaniu decyzji, mogłyby świadczyć wysokiej jakości usługi, ale nie zobaczysz ruchów masowych; nie zobaczysz organizacji pozarządowych z dużym poparciem, nie zobaczysz na przykład czegoś takiego jak BLM [Black Lives Matter]. Taka struktura bułgarskiego społeczeństwa obywatelskiego ma związek z historią, ze sposobem, w jaki sektor ten został odbudowany w latach 90. po upadku muru berlińskiego. Wiele organizacji pozarządowych w tym czasie powstało przy znaczącej pomocy zagranicznej udzielanej przez darczyńców zarówno w Ameryce, jak i w Europie, zarówno prywatnej, jak i publicznej. Celem tego wsparcia było stworzenie infrastruktury organizacji pozarządowych, które promowałyby transformację, które byłyby napędem zmian w społeczeństwie i które propagowałyby wartości liberalne, wartości demokratyczne, a niekoniecznie reprezentowały obywateli. W efekcie powstał sektor oparty na darczyńcach, którego głównym celem było raczej edukowanie obywateli, a nie ich reprezentowanie. Od tego czasu niewiele się zmieniło.

Georgi Stoytchev, Dyrektor Zarządzający w Instytucie Społeczeństwa Otwartego w Sofii. Cytat z panelu dyskusyjnego: Bulgarian Parliamentary Elections – Online Study Tour (Wybory Parlamentarne w Bułgarii – Zajęcia Online), 24 marca 2021.

Cytat 4:

Z jednej strony obserwujemy to, jak powrót autorytaryzmu w częściach byłego bloku wschodniego zdusił wyłaniający się pluralizm obywatelski, spowolnił transformację i zachował struktury organizacyjne odziedziczone po reżimie komunistycznym. Z drugiej strony natomiast obserwujemy to, jak konsolidacja demokracji i członkostwo w Unii Europejskiej stworzyły zdywersyfikowane, liczne i aktywne społeczeństwa obywatelskie, które nie różnią się zbytnio od swoich zachodnioeuropejskich odpowiedników.

Ekiert G., Foa R. Słabość Społeczeństwa Obywatelskiego w Postkomunistycznej Europie: Ocena Wstępna, Collegio Carlo Alberto, 2011, dostępne na <https://www.carloalberto.org/wp-content/uploads/2018/11/no.198.pdf>

Cytat 5:

Obecna polityka państwa zmierzająca do ograniczenia autonomii społeczeństwa obywatelskiego rodzi zagrożenia, ale też stwarza szanse na jego dalszą aktywizację i zaangażowanie Polaków na rzecz demokracji. (...) Niewątpliwie mamy też do czynienia z rosnącym zaangażowaniem politycznym części społeczeństwa, co pokazują np. masowe ruchy społeczne w Polsce, takie jak Ogólnopolski Strajk Kobiet czy ruch przeciw „deformie” edukacji. Wysuwają one konkretne żądania wobec państwa (np. w sferze praw reprodukcyjnych czy edukacji), ale też krytykują zasady działania sfery politycznej, którą uznają za zamkniętą, skorumpowaną i niereprezentującą interesów wyborców i wyborczyń. Widać to nie tylko w Polsce: badaczka ruchów społecznych Cristina Flesher Forminaya (2017) wskazuje, że masowe protesty, do których doszło w ostatnich latach w krajach Europy Południowej i Środkowej (takich jak Grecja, Hiszpania, Bułgaria czy Rumunia), miały nie tylko podłoże ekonomiczne. Stanowiły również krytykę systemu demokratycznej reprezentacji, były reakcją na jej kryzys, a mobilizacja była możliwa dzięki zademonstrowaniu tożsamości „zwykłego obywatela” jako politycznego podmiotu.

(Korolczuk E. Społeczeństwo obywatelskie w Polsce – kryzys czy nowe otwarcie? dostępne na <https://krytykapolityczna.pl/instytut/wp-content/uploads/sites/4/2017/10/elzbieta-korolczuk-spolczenstwo-obywatelskie.pdf>)

Cytat 6:

Chociaż społeczeństwo obywatelskie nadal opowiada się za reformami i przejrzystością rządu, coroczny raport Freedom House „Narody w procesie transformacji 2019” wykazał, że Ukraina jest nadal jedynie częściowo wolną demokracją. W 2019 r. wskaźnik swobód obywatelskich zmienił się z 2,50 w 2017 r. do 4,00 (najniższy wynik to 7,00). Spadł on z powodu serii skrupulatnie zaplanowanych ataków na działaczy obywatelskich oraz niemożności znalezienia i ukarania przez państwo odpowiedzialnych za to osób.

Pozytywnym aspektem jest to, że Ukraińcy bardziej ufają organizacjom społeczeństwa obywatelskiego niż organom państwowym. Zaskakujące jest to, że aż 51 proc. Ukraińców aprobuje działalność organizacji pozarządowych (43,4 proc. w 2018 r.), a 70 proc. ufa inicjatywom wolontariackim (65,2 proc. w 2018 r.).

Jednocześnie 68,5% osób nie ufa urzędnikom. Społeczeństwo obywatelskie jest więc postrzegane jako godny zaufania partner państwa, a tak wysoki poziom zaufania ze strony obywateli utrudnia organom państwowym podejmowanie decyzji bez legitymizacji którą niesie ze sobą zaangażowanie organizacji społeczeństwa obywatelskiego.

Jednak rosnące zaufanie społeczne do organizacji społeczeństwa obywatelskiego nie doprowadziło do trwałego wzrostu aktywności obywatelskiej: tylko 7% obywateli aktywnie uczestniczy w życiu swoich społeczności. Ważny krok naprzód w tworzeniu lepszego środowiska do rozwoju dla społeczeństwa obywatelskiego został wykonany 6 czerwca 2019 r., kiedy Trybunał Konstytucyjny uchylił niekonstytucyjne wymogi składania oświadczeń majątkowych przez działaczy antykorupcyjnych. Jest to kamień milowy w dwuletniej kampanii rzeczniczej prowadzonej przez ukraińskie społeczeństwo obywatelskie, co oznacza, że dyskryminujące przepisy wprowadzone w 2017 roku straciły ważność.

(New Eastern Europe 2011-2021. Increasing the power of civil society in Ukraine. (Zwiększenie siły sprawczej społeczeństwa obywatelskiego w Ukrainie) Dostępne na: <https://neweasterneurope.eu/2019/12/22/increasing-the-power-of-civil-society-in-ukraine/>)

IX. SLAJD

CO SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE MOŻE ZROBIĆ DLA ROZWOJU DEMOKRACJI?

PRZEMÓWIENIE LARRY DIAMONDA, PREZENTACJA DLA LIDERÓW NGO,
10 LUTEGO, 2004, CONVENTION CENTER, BAGDAD.

Witam,
Chciałbym dziś pokrótce opowiedzieć wam o roli jaką społeczeństwo obywatelskie pełni w budowaniu i wzmacnianiu demokracji. Wszyscy jesteście liderami społeczeństwa obywatelskiego, zaangażowanych na różne sposoby w ten wysiłek więc cieszy mnie niezmiernie możliwość podzielenia się z wami tymi ideami.

Przez społeczeństwo obywatelskie rozumiem cały szereg zorganizowanych grup i instytucji, które są niezależne od państwa, dobrowolne, i przynajmniej w pewnym stopniu samogenerujące i samowystarczalne. Obejmuje to oczywiście organizacje pozarządowe, takie jak te na tej sali, ale także niezależne środki masowego przekazu, think tanki, uniwersytety oraz grupy społeczne i religijne.

Aby stać się częścią społeczeństwa obywatelskiego, grupy muszą również spełniać pewne inne warunki. W demokracji grupy społeczeństwa obywatelskiego szanują prawo, prawa jednostek oraz prawa innych grup do wyrażania swoich interesów i opinii. Częścią tego, co oznacza słowo „obywatelskie”, jest tolerancja i akceptacja pluralizmu i różnorodności.

Grupy społeczeństwa obywatelskiego mogą nawiązywać więzi z partiami politycznymi czy rządem, ale muszą przy tym zachować swoją niezależność oraz nie dążyć do władzy politycznej dla nich samych.

Często w okresach przejściowych powstają grupy, które próbują monopolizować życia i poglądy swoich członków. Te grupy nie uznają prawa swoich członków do sprzeciwu ani nie szanują grup mających odmienne zdanie. Niektóre z tych grup mogą być jedynie przykrywką dla politycznych partii lub ruchów które dążą do przejęcia władzy w Państwie.

Takie grupy nie są częścią społeczeństwa obywatelskiego i nie przyczyniają się do budowania demokracji.

Co więc mogą zrobić niezależne, dobrowolne, przestrzegające prawa, tolerancyjne i pluralistyczne grupy społeczeństwa obywatelskiego, aby budować i pielęgnować demokrację?

Pierwszą i najbardziej podstawową rolę społeczeństwa obywatelskiego jest ograniczenie i kontrolowanie władzy rządu. Oczywiście każda demokracja potrzebuje sprawnie funkcjonującego i autorytatywnego rządu. Natomiast gdy kraj wyłania się z dziesięcioleci dyktatury potrzebuje również metody kontrolowania, monitorowania i ograniczania władzy liderów politycznych i urzędników państwowych.

Podmioty społeczeństwa obywatelskiego powinny obserwować, w jaki sposób urzędnicy państwowi wykorzystują swoje uprawnienia. Powinni wzbudzać publiczne zaniepokojenie wszelkimi nadużyciami władzy. Powinni lobbować za dostępem do informacji, w tym prawami swobody dostępu do informacji publicznej oraz za przepisami i instytucjami kontrolującymi korupcję.

Stanowi to drugą ważną funkcję społeczeństwa obywatelskiego: ujawnianie korupcji urzędników publicznych i lobbowanie za dobrymi reformami nadzoru. Nawet tam, gdzie istnieją prawa i organy antykorupcyjne, nie mogą one skutecznie funkcjonować bez aktywnego wsparcia i udziału społeczeństwa obywatelskiego.

Trzecią funkcję społeczeństwa obywatelskiego jest promowanie uczestnictwa w życiu politycznym. Organizacje pozarządowe mogą robić to poprzez edukowanie osób na temat ich praw i obowiązków jako obywateli demokratycznych oraz zachęcać ich do uważnego śledzenia kampanii wyborczych oraz głosowania w wyborach. Mogą one również wspierać rozwój umiejętności obywateli w zakresie współpracy ze sobą w rozwiązywaniu wspólnych problemów, debatowania o kwestiach publicznych oraz wyrażania swoich opinii.

Po czwarte, organizacje społeczeństwa obywatelskiego mogą wspierać rozwój innych wartości życia demokratycznego: tolerancji, umiaru, kompromisu i szacunku dla odmiennych punktów widzenia. Bez tej głębszej kultury akceptacji, demokracja nie może być stabilna. Tych wartości nie można po prostu nauczyć; muszą być również doświadczane poprzez praktykę. Istnieją wybitne przykłady organizacji pozarządowych z innych krajów — zwłaszcza grup kobiecych — które pielęgnują te wartości wśród młodych ludzi i dorosłych poprzez różne programy, które praktykują partycypację i debatę.

Po piąte, społeczeństwo obywatelskie może również pomóc w opracowaniu programów nauczania demokratycznej edukacji obywatelskiej w szkołach. Po dyktaturze potrzebne są kompleksowe reformy by zrewidować program nauczania, przepisać podręczniki oraz przekwalifikować nauczycieli, aby edukować młodzież o zbrodniach przeszłości i nauczyć ich zasad i wartości demokracji. To zbyt ważne zadanie, aby pozostawić je jedynie w rękach urzędników ministerstwa edukacji. Społeczeństwo obywatelskie musi być zaangażowane jako konstruktywny partner i być orędownikiem szkoleń dotyczących demokracji i praw człowieka.

Po szóste, społeczeństwo obywatelskie jest platformą do wyrażania różnorodnych interesów i jedną z ról organizacji społeczeństwa obywatelskiego jest lobbowanie potrzeb i obaw jego członków takich jak kobiety, uczniowie, rolnicy, ekolodzy, związkowcy, prawnicy, lekarze itd. Organizacje pozarządowe i grupy zainteresowane mogą przedstawiać swoje punkty widzenia parlamentom i władzom lokalnym poprzez kontakt z poszczególnymi członkami oraz zeznając przed komisjami parlamentarnymi. Mogą również nawiązać dialog z odpowiednimi ministerstwami i agencjami rządowymi, aby lobbować swoje interesy i obawy.

Nie tylko zaradni i dobrze zorganizowani mogą mieć swój głos. Z biegiem czasu grupy, które historycznie były uciskane i spychane na margines społeczeństwa, mogą organizować się, by dochodzić swoich praw i bronić również swoich interesów.

Siódmym sposobem, w jaki społeczeństwo obywatelskie może wzmocnić demokrację, jest zapewnienie nowych form zaangażowania i solidarności, które będą silniejsze niż stare formy więzi plemiennych, językowych, religijnych i innych tożsamości. Demokracja nie może być stabilna, jeśli ludzie będą związani tylko z innymi wyznawcami tej samej religii lub tożsamości. Gdy ludzie różnych religii i tożsamości etnicznych gromadzą się na podstawie wspólnych interesów, jako kobiety, artyści, lekarze, studenci, robotnicy, rolnicy, prawnicy, działacze na rzecz praw człowieka, ekolodzy itd., życie obywatelskie staje się bogatsze, bardziej złożone, i bardziej tolerancyjne.

Po ósme, społeczeństwo obywatelskie może stanowić poligon dla przyszłych przywódców politycznych. Organizacje pozarządowe i inne grupy mogą pomóc w identyfikacji i szkoleniu nowych typów liderów, którzy mieli styczność z ważnymi sprawami publicznymi i mogą być rekrutowani do kandydowania na urzędy polityczne na wszystkich szczeblach oraz do służby we władzach lokalnych i krajowych. Doświadczenia z innych krajów pokazują, że społeczeństwo obywatelskie jest szczególnie ważną areną rekrutacji i szkolenia przyszłych liderów.

Po dziewiąte, społeczeństwo obywatelskie może pomóc w informowaniu opinii publicznej o ważnych sprawach publicznych. Jest to rola nie tylko środków masowego przekazu, ale także organizacji pozarządowych, które mogą stanowić forum do debaty nad politykami publicznymi i rozpowszechniania przed parlamentem informacji o kwestiach wpływających na interesy różnych grup lub całego społeczeństwa.

Po dziesiąte, organizacje społeczeństwa obywatelskiego mogą odgrywać ważną rolę w mediacji i pomocy w rozwiązywaniu konfliktów. W innych krajach organizacje pozarządowe opracowały formalne programy i szkolenia dla trenerów, aby łagodzić konflikty polityczne i etniczne oraz uczyć grupy rozwiązywania sporów poprzez negocjacje i kompromisy.

Po jedenaste, organizacje społeczeństwa obywatelskiego odgrywają kluczową rolę w monitorowaniu przebiegu wyborów. Wymaga to szerokiej koalicji organizacji niezwiązanych z partiami politycznymi lub kandydatami, która rozmieszcza neutralnych obserwatorów we wszystkich lokalach wyborczych, aby zapewnić, że głosowanie i liczenie głosów jest całkowicie wolne, uczciwe, pokojowe i przejrzyste. Bardzo trudno jest przeprowadzić wiarygodne i uczciwe wybory w nowej demokracji, jeśli grupy społeczeństwa obywatelskiego nie odegrają tej roli.

Na koniec pragnę podkreślić nie jest jedynie w napiętych stosunkach z państwem. To, że społeczeństwo obywatelskie jest niezależne od rządu nie musi oznaczać, że musi ono zawsze krytykować i przeciwstawiać się rządowi. Wręcz poprzez czyniąc rząd bardziej odpowiedzialnym na wszystkich płaszczyznach, wyczulonym, inkluzyjnym, skutecznym – a poprzez to bardziej zasadnym – prężne społeczeństwo obywatelskie podnosi szacunek obywateli dla rządu i promuje ich pozytywne interakcje z nim. Państwo demokratyczne nie może być stabilne, jeżeli nie jest skuteczne oraz prawowite oraz posiadające szacunek swoich obywateli. Społeczeństwo obywatelskie jest systemem kontroli i monitorowania, ale także ważnym partnerem w dążeniu do tego rodzaju pozytywnych relacji między demokratycznym państwem a jego obywatelami.

DOSTĘPNE NA: [HTTPS://DIAMOND-DEMOCRACY.STANFORD.EDU/SPEAKING/SPEECHES/WHAT-CIVIL-SOCIETY-CAN-DO-DEVELOP-DEMOCRACY](https://diamond-democracy.stanford.edu/speaking/speeches/what-civil-society-can-do-develop-democracy)